

Kulturmiljø
Landskabstype
Tema
Tid
Emne

Nyord
Ager, bakkeland og overdrev
Landbrug og bebyggelse
1660-1790
Landsbyer

Hovedtræk:

Kulturmiljøets hovedtræk er landskabet i samspil med byen. Øen er flad, altovervejende bestående af strandenge, bortset fra den bakke, hvorpå Nyord by ligger. Byen ligger således som en ”ø” på øen. Overgangen mellem de lave strandenge og bakken med byen står landskabeligt markant; kirkegården, på kanten af bakken, accentuerer overgangen. Og Nyord bys bebyggelsesmønster: landsbyen er ikke udflyttet ved udskiftningen – på nær en enkelt gård, der senere er flyttet ud - så middelalderlandsbyens infrastruktur er bevaret med tofterne, bøndergårde, gadehuse, torve, gader og stræder, skarpt adskilt fra eng og ager. Tofterne antal, 20, afspejles i den senere matrikelopdeling af øen.

Senere er skipperhuse og andre huse indføjet i dette oprindelige bebyggelsesmønster, uden at den oprindelige karakter er mistet. Denne tilknytning til kysten understøttes af havnen, der fortsat har stejleplads, fiskerskure og fiskerbåde foruden lystbådene.

Kirken udgør ligeledes et senere tilføjet element, som udgør et arkitektonisk pejlemærke indenfor byens rammer. Lodshuset ligger solitært på marken udenfor byen – som et landskabeligt, arkitektonisk og kulturhistorisk landemærke.

Sammenhæng med:

Mandemarke, Museumsgården, Bogø, Råbymagle, Svensmarke, Tøvelde, Busene, Sprove/Røddinge, Vollerup, Damsholte, Hjelm, Koster, Udby, Keldby, Magleby, Borre, Elmelunde, Sømarke

Bevaringstilstand:

Markstrukturen fra udskiftningen er synlig, og gårdenes fysiske fremtoning er i hovedtræk bevaret. Gårdenes funktion er ændret fra landbrug til fritidsejendomme, hvilket på den ene side bevarer bygningerne, men på den anden side tømmer dem for de oprindelige funktioner. Byplanvedtægten fra 1975, samt enkelte bygningsfredninger, forhindrer således omdannelse af Nyord til et kommercielt foretagende i oplevelsesøkonomien. Omvendt har disse bestemmelser også forhindret Nyord i at følge med landbrugets forandringer.

Der er foretaget fravigelser fra byplanvedtægten, og det har navnlig drejet sig om huse, som ligger i udkanten af Nyord By.

Bærende bevaringsværdier:

Infrastrukturen med hoved- og biveje på øen, matriklernes størrelse og antal - for både dyrkningsjords og engloddere vedkommende, kirkegårdens placering. De lave enge uden bygninger og den vide udsigt fra lodsudkigget med udsyn over farvandet omkring Nyord. De oprindelige markudhuse.

Nyord bys klare afgrænsning, tofteinddeling, gadenet og stiforløb, som stråler ud fra byen og angiver skellene i den halve stjerneudskiftning. Bydam, vandhuller og det lille skovstykke nordøst for byen.

Bebyggelsens form og udseende og havnens fiskerskure. Det fine møde med gaden: stakittet, hækken, granitsoklerne, som ses langt de fleste steder i byen. Bygges der mure om haverne, vil man

svække oplevelsen af den dobbelthed i form af lukkethed og transparens, som ligger i hækken og stakittet, ligesom for åbne forhaver vil opløse gadebilledet.

Det er også væsentligt, at bevare den enkle materialeholdning med blank mur eller overkalket bindingsværk, strå eller røde tegltagsten.

Afgrænsning:

Kystlinjen omkring øen, inkl. broen til Ulvshale.

Sårbarhedsvurdering:

Infrastrukturen med vejnettet, hoved- og biveje på øen, havnens fiskerskure, matriklernes størrelse og antal, kirkegårdens placering, bebyggelsens form og udseende i Nyord by blev reguleret ved Byplanvedtægten fra 1975. Nyord By er sårbar over for dispensationer fra denne byplanvedtægt, uanset om husene ligger i byen eller i udkanten af den. Når der gives dispensationer, åbnes op for tilbygninger/udestuer, ændringer af gavle med isætning af store vinduer og altaner. Ligeledes er Nyord sårbar for at miste sin autenticitet, hvis der gives lov til opførelse af maskinhuse/landbrugsbygninger i det åbne land. Sådanne bygninger vil virke forstyrrende og fratage Nyord sin oprindelighed med hensyn til rytmen i landskabet og forrykke afgrænsningen af byen i forhold til det åbne land.

Den veldefinerede grænse mellem by og land er sårbar overfor opførelse af bygninger. De fleste steder formidler et levende hegn overgangen mellem ager og by. Husene i landsbyen er i harmonisk lille skala og sårbar overfor brud på afgrænsningen udadtil og uharmoniske husstørrelser. Husene i byen er sårbare overfor at miste deres landsbykarakter, hvis husene bliver for ”fine” materialemæssigt ved istandsættelse.

Den fine sammenhæng mellem by og kyst er sårbare overfor opførelse af for nye og store bygninger på kystsiden af gaden langs vandet. Den veldefinerede overgang mellem by og land er sårbare overfor opførelse af lader eller andre bygninger i byens yderkant.

Den næsten intakte, oprindelige vej-, gade- og stistruktur er sårbar overfor ændringer, udvidelser og nedlæggelser. Vandhuller overfor dræning. Det åbne landskab overfor beplantning. Stjerneudskiftning og de andre markopdelinger er sårbare overfor ændringer. Det vil være synd, hvis de små skure på markerne forfalder eller fjernes.

Fed = beskrivende for dette km.

Unik – Sjælden – Repræsentativ – Egnsspecifik – Fungerende – Autentisk - Historisk kildeværdi - Oplevelsesværdi – Identitetsværdi – Fortællerværdi – Diversitet – Homogenitet – Nyord er unik såvel i landskabelig som i kulturhistorisk sammenhæng. Nyord er et kulturmiljø på nationalt niveau.

Naturgrundlag

Øen Nyord er toppen af et druknet morænelandskab. Øens kerne er moræne, afsat af en gletscher under sidste istid. Efter istidens afslutning skyllede havet ind over morænelandskabet og adskilte Nyord fra de omkringliggende landområder. Rundt om øens kerne af moræne ligger store lavtliggende områder, som i dag er strandenge, men som jævnlige har været, og stadig bliver,

overskyldet af havet. Når det sker tilføjes områderne hver gang lidt sediment fra havet, og de marine lag dækker den underliggende, druknede moræne.

Landskab

Øen Nyord er sat sammen af to forskellige landskabstyper:

Den høje del (ca. 120 ha) er morænejord – én morænebakke – som blev aflejret, da isen smeltede væk ved sidste istids slutning. Nyord By ligger på sydsiden af bakken. Resten af bakken er marker med nogle få levende hegn og spredte træer.

Den lave del (ca. 430 ha) er græssede strandenge, aflejret fra istidens slutning til i dag.

Strandengene oversvømmes af saltvand om vinteren og afgræsses om sommeren. Tilsammen udgør strandengene omkring Ulvshale og Nyord det største sammenhængende strandengsområde i Østdanmark.

Ankomsten til byen står markant i landskabet med opadstræbende linjer i form af en række graner. Landsbyen er klart afgrænset (uudflyttet). Den nordlige del af landsbyen ligger højest, terrænet falder gradvist ned mod havnen.

De våde strandenge er biotop for et rigt fugleliv. Øen blev landskabsfredet i 1976.

Kulturhistorie

Ved krongodssalget i 1769 gik Nyords 20 bønder sammen og opkøbte deres gårde og jorde.

Pengene lånte de af en fraflyttet nyordboer, J. J. Noor, skipper og købmand.

Nyords ager, strandeng, Lambemakke Flod, Holmene er hver især opdelt i 20 lodder, en til hver gård i landsbyen. Inddelingen i 20 går igen på agerjorderne ved kirkegården og på kirkegården. Agerjordenes østlige afgrænsning er en vej og en grøft som tilsammen danner en skarp grænse mellem agerjorden og strandengen.

Gårdmænd på Nyord var lodser, og da lodseriet gav gode penge, var det højere prioriteret end landbruget. Følgelig var det ofte kvinder, der stod for den daglige drift af gården – både inde og ude. Lodsudkiggen ses ved Møllestangen. Bygningen er opført i teglsten, og er fra slutningen af 1800-tallet.

Fra 1700-tallets slutning fik nyordboerne ret og pligt til at lodse skippere gennem farvandene, men i 1871 blev lodstvangen ophævet, hvilket nedsatte antallet af lodser betragteligt. I 1966 blev lodseriet nedlagt.

Omkring 1820 blev Nyords jorder udskiftet, og hver gård fik samlet sine lodder på ca. 10 tdr. land. Lodderne ligger i en halv stjerneudskiftning, hvis struktur ses i diger og grøfter på markerne.

Et altafgørende træk ved Nyord er, at gårdene ikke blev flyttet ud af landsbyen efter udskiftningen. Dette forhold har gjort øen til et reliktområde, og det har i alle henseender været udslagsgivende for udviklingen på øen. Selv de små skure, der også i dag ses på markerne, relateres hertil. Husenes eksistens skyldes givetvis, at bønderne har opbevaret deres redskaber her, så afstanden til marken ikke i sig selv blev en byrde.

På kortmateriale fra henholdsvis 1808 og 1858 fremgår det, at Nyord by udbyggedes indadtil.

Således blev det fælles græsningsareal, forten, bebygget. I 1846 blev Nyord kirke opført på forten, og øen blev dermed udskilt af Stege landsogn.

I 1906 blev en gård dog flyttet ud af byen. Med tiden blev stadig flere landbrugsbedrifter lagt sammen for at opnå mere rentable forhold.

I dag dyrkes markerne på Nyord af en enkelt landmand.

Nyordbroen blev opført i 1968. Siden da er øen blevet markant affolket, og erhvervsmulighederne er meget indskrænket. Skolen er nedlagt, landbruget lagt sammen og præstegården blev i 1988 solgt til private.

1970'ernes tidstypiske bygningsfredning af gamle danske gårde medvirkede til en fordyrelse af driften af landbrugsejendommene, som efterfølgende blev solgt og skiftede funktion.

Der er foretaget bygningsfredninger af bondegårde på Nyord. Det er

Nordgården, trelænget gård fra 1700-tallet, Nordgade 7,

Nordgården, firlænget gård fra 1700-tallet, Østergade 9,

Bindingsværkshuset fra 1800-tallet, Nordgade 9 og

Nordgården, bindingsværkshuset fra 1800-tallet Østergade 7 og Nordgade 11.

Gårdene fungerer i dag som sommerhuse.

Det er karakteristisk for Nyord, at skikke holdes længere i hævd på øen, end i det omgivende samfund, hvilket understreger øens karakter af et relik. Således er kirken og klokkeringningen en central del af nyordboernes liv – der ringes morgen og aften med håndkraft.

Ligeledes blev der højt op i 1800-tallet brugt gamle landbrugsredskaber, som var gået ud af brug i det omgivende samfund.

Nedgangen i erhverv har betydet affolkning af Nyord i det daglige. Nedgangen opvejes dog af, at husene ejes og vedligeholdes som fritidshuse. Således er Nyords autenticitet og nyordboernes identitet blevet plejet og formidlet af lokale folk til turister. Turister er blevet fascineret af øens natur og kulturpræg, som sammen med byens regulerede trafik har bidraget til fastholdelsen af Nyord som turistmagnet. Dette har været forstærket af drift af kro i nedlagt landbrugsejendom. Et nedlagt ishus, bygget i træ og beliggende på vej til Nyord by, vidner om salg af is i 1950-1960'erne til turister og lokale.

Der er ikke registreret nogen udgravninger af fortidsminder på Nyord. Men flere steder på øen er der gennem tiderne opsamlet oldsager, særligt langs strandene. Da Nationalmuseets berejser i 1880 besøgte øen, registrerede han således, at der langs nordkysten, særligt ved Vesternæs, fandtes mange spor efter bopladser fra ældre stenalder. Da vandet nord for Nyord er meget lavvandet, må man forvente, at der også ligger mange pladser ude på havbunden.

Fra bondestenalderen er opsamlet en sleben økse, men der er ikke kendskab til dysser eller jættestuer. I denne periode må øen også være benyttet i forbindelse med fiskeri.

Øen nævnes første gang i 1231, hvor der må have været lidt bebyggelse på øen. Hverken færgestedet for enden af Ulvshale eller Nyord havn kan dateres nærmere, men det er ikke usandsynligt, at disse steder har deres rod i middelalderen.

Arkitektur

Den altdominerende retning på øen tegnes af den øst-vestgående landevej. Landsbyen ligger som et appendiks, nede for enden af en sidevej til denne vej henover øen. Landsbyen markerer sig ved sine træer og levende hegn i det ellers meget åbne landskab. Kun enkelte steder træder huskroppe ud af det grønne, fx den nordøstligste gårds fritliggende, ret store, moderne lader og i landsbyens vestlige yderkant, hvor en stikvej går ud af byen. Stikvejen går mod lodshuset, der ligger på øens højeste punkt, ude på marken vest for byen. På den første strækning, nærmest byen, ligger nogle huse således uden for den sluttede landsbybebyggelse.

Kun nyordboere har tilladelse til at køre i Nyord by. En parkeringsplads ligger udenfor byen, ved ankomsten til landsbyen, og nedenfor ligger et lille vandhul, Trende Sø, og et par småhuse, bl.a. et brandsprøjtehus. Åløbet, den lille sø og det levende hegn med småhusene i danner en retning på tværs af vejen og opleves som nordgrænsen for selve byen.

Som et overordnet bebyggelsesmønster ligger de store gårde med lange facader, flere af dem på let hævede gårdtomter, lidt tilbagedrukne i gadebilledet. Som en fortætning af dette mønster ligger de

mindre huse: ældre bindingsværkshuse og lidt yngre, grundmurede huse - enkelte danner korte husrækker.

De historiske lag kan således aflæses i bebyggelsens karakter. I den store målestok: de store gårde oppe i byen, de yngre på skrænten ned mod kysten. Og i den mindre målestok: de ældste bygninger, gårdene, tilbagetrukket på grunden, og de senere tilkomne, mindre huse fremme, nærmere eller i gadeflugten.

Den dominerende bygning i gadebilledet er kirken i vest. Men også forsamlingshuset i øst træder frem i bybilledet ved sin høje beliggenhed: haven og huset ligger hævet over gaden på en bastionslignende kampestensopbygning, der danner et vandret plateau i det skrånende gadeplan.

Ved kirken opstår en mindre pladsdannelse: også her ligger gårdfacaderne tilbagetrukket fra gadelinjen, men i kraft af deres længder gives der modvægt til kirken sammen med en kort husrække.

Ved vippebrønden helt mod syd i byen opleves et andet pladsrum, men her er enhederne mindre: en præcis hæk er i høj grad med til at afgrænse rummet sammen med den efterfølgende, meget homogene husrække med købmanden.

I Strandstrædet ligger to gavle ganske tæt overfor hinanden. De danner en snæver port om gaden, som straks efter åbnes op igen med vid udsigt udover vandet. Kigger man den anden vej, opad Strandstrædet, ligger kirken som en stort og magtfuldt vartegn med sin sluttede form, kirkespir og klokketårn.

Terrænet falder ned mod kysten, så gaderummene afgrænses flere steder af hække, granitstenssokler om haverne, gærder og stakitter i stedet for af husfacader. De steder, hvor der er bygget helt ud i gadelinjen, står derfor særligt markant: præstegårdens lange facade i Nordgade, husrækken med købmanden i Søndergade, samt en kort husrække i strædet overfor kirken.

Sydligst i byen, ved kysten, ligger husene på Nyord Havnevej på den ene side af vejen, mens haver, fint indrammede af hække, ligger på den anden side, ud mod kysten. Her og der med fine kig til vandet - et enkelt sted tager en stor lade dog udsynet til vandet.

Uimponeretheden over den kystnære beliggenhed er karakteristisk. Her er kun få panoramavinduer og store altaner.

Vejen slår en blød bue uden om stejle- og ophalingspladsen, og bevægelsen fortsætter i ydermolen. På landsiden af havnevejen ligger små fiskerskure, de fleste i træ, og de understøtter, sammen med ophalede både og fiskenet m.v., havnekarakteren.

Huse med tilknytning til søen, såvel oldermændens lodshus som boligerne for lodser, er bygget i en tidstypisk stil for datidens offentlige byggeri med stilmæssig inspiration fra provinsbyarkitekturen. Nyord by har således arketyperiske eksempler på landhuse, murerestervillaer og boliger til arbejdsfolk. De fredede gårde er fine eksempler på 1700-tals, trelængede og firlængede gårde, ligesom øens forsamlingshus er tidstypisk. Lodsudkigget ligger markant, men er nøgternt brugsarkitektur - et lille, men højt, grundmuret skur.

Nyords gårde er ikke længere tilknyttet landbruget - mange huse og gårde er fritidshuse. Byplanvedtægten har dog bevaret de fysiske strukturer.